

III/7 Deklinace s vnitřním modulem deklinačním: složené skloňování

Z předchozí kapitoly máme z části 6.4.1 dluh vyjádřit se k jednomu typu morfosyntaktických komplexů o zdvojené flexi. Týká se absolutních oxyton a spočívá v tom, že za systémově řádný tvar příslušného zájmena o kmeni a koncovce s dlouhým alomorfem (cf. 6.1) se přidává coby pomocný morf ještě nepřízvučné zájmeno *jis//ji* ve stejném pádě, čísle i rodě, vždy s krátkým alomorfem. Tento typ (7.1) postihuje uzavřený malý počet slov se zvláštní deiktickou sémantikou a sám o sobě nepředstavuje víc než jednu z mnoha částí kapitoly o periférii deklinačního systému. Nicméně morfový kondensát koncovky absolutního oxytona a (krátkého alomorfu) *jis//ji* motivoval soustavu speciálních paradigmatických zakončení, jež lze uplatnit na sice ne celou, ale přesto neomezenou lexikální třídu adjektiv (7.2), stejně jako na řadové číslovky, přivlastňovací zájmena a na participia. Jde o SLOŽENÉ SKLOŇOVÁNÍ, známé též ze slovanských jazyků. Synonymně budeme užívat i výrazu skloňování (tvary, paradigmata) KOMPOSITNÍ.¹

Kompositní tvary mají velký význam pro historicko-srovnávací zkoumání. To z nich čerpá představu o «původní» podobě koncovek, jakou měly, než podlely hláskovým a prosodickým změnám na konci slova, jimiž se vykládá současná podoba koncovek. Příklonka totiž způsobila, že slovo koncovkou nekončilo. Ze synchronního hlediska je však na místě vidět kompositní skloňování jako «novou», příznakovou deklinaci, jež slouží k morfologické transformaci lexikálně-paradigmatické (1.2). Místo koncovek z dosavadních inventářů (cap. 4) se používá dvousložkových komplexních zakončení, kde druhá složka odpovídá běžným koncovkám vycházejícím ze schémat P a IV, první složka pak takovou koncovku přinejmenším napodobuje. Nejde však již o kondensaci aglutinovaných morfů. Proto zavádíme pojem samostatné DEKLINACE S VNITŘNÍM MODULEM DEKLINAČNÍM.

Otázku, nakolik je kompositní deklinace systémovým archaismem a nakolik systémovou inovací, otevřeme v oddíle 7.3. Vrátime se k ní v oddíle 8.5 následující kapitoly, kde se podíváme na chování deklinačních koncovek podstatných jmen slovesných a participií před jedinou příklonkou, již novodobá litevština systematizovala, před zvratným morfem. Významového rozdílu, jež protiklad prostého a složeného skloňování adjektiv zakládá, se zde dotkneme jen zběžně (7.4), výklad přesouváme do navazujícího svazku (IV/4, VI/4).

¹ Výrazem *složené* (skloňování, tvary, adjektivum) se hlásíme k tradiční české i širě slovanské terminologii historicko-srovnávací slavistiky, jež se běžně přenášela i na jevy baltské, cf. *złożona odmiana przymiotników* (Otrębski 1956: 111), сложные прилагательные, jak ve starém pravopise uvádí ruský překlad litevské gramatiky Kazimíra Jauniuse, jež pořídil Kazimír Būga (Jaunius 1908-1916, II: 143). Sám Jaunius (I: 108) ve svém litevském originále používá výrazu *dvilypuotuju būvardžiu linksniavimas* (přepisují z jeho vědecké ortografie do standardní), tedy skloňování «spřežených», «dvojsložkových» adjektiv. Nicméně od Jablonského se v litevské lingvistické tradici hovoří o «ozájmeněných», «zájmeny poznamenaných» adjektivních tvarech, cf. *įvardžiuotinių būvardžiu linksniavimas* (Jablonskis 1922: 33), *būvardžiu įvardžiuotinės formos* (DLKG 185). Německá tradice, opírajíc se o metaforu určitého členu, hovoří o «určitých» tvarech či adjektívech, cf. *das bestimmte Eigenschaftswort, Bestimmtheitsform* (Senn 1966: 163; obdobně již Schleicher 1856: 208, Wiedemann 1897: 90), a stejně se chovají i některé další západní jazyky, cf. *aggettivi determinati* (Dini 1997: 87), *definite adjective* (anglický překlad DLKG, 1997: 156), ne však francouzština (Chicouène 1998: 170 říká *déclinaison complexe* a výslovně odmítá *déclinaison pronominale*). «Determinovaného» názvosloví se na rozdíl od litevské drží i lingvistika lotyšská, cf. *noteiktie adjektīvi*. Dodejme, že v první litevské gramatice jsou to *adiectiua emphatica seu demonstratiua* (Klein 1653: 25–26).

7.1 *Emfatické komplexy absolutních oxyton*

Deklinace s vnitřním modulem deklinačním uvnitř jazykového systému litevštiny formálně souvisí s KOMPLEXY SE ZDVOJENOU FLEXÍ. Ony komplexy jsou případem morfosyntaktických komplexů motivovaných morfologicky. Představují jediné fonotaktické slovo, plní jedinou syntaktickou roli, leč morfologicky se ohýbají samostatně ve dvou složkách. Tento princip jsme již předvedli v části 6.4.1 v souvislosti s reduplikovaným, spontánně užívaným duálem rodových zájmen z lexikálněsémantické třídy absolutních oxyton (AO, cf. 6.1.6).

Od některých zájmen téže třídy AO se odvozují ještě jiné komplexy. Tak k nepalatalizovaným absolutním oxytonům (I^{++}) *t-às* ‘(tam) ten’ a *an-às* ‘onen’ existuje *t-as-aĩ* a *an-as-aĩ*, k palatalizovaným ($I.b^{++}$) *j-ìs* ‘on’, ‘(kontextově přítomnělý) ten’ a *š-ìs* ‘(zde) ten’ existuje *j-is-aĩ* a *š-is-aĩ*. Komplexy se tvoří jak od maskulín (paradigmatické typy I^{++} a $I.b^{++}$), tak od příslušných feminín (typy $IV^{(+)}$ a $IV.b^{(+)}$). Jejich skloňování předvádíme na konkrétních vzorech v tabulce T 7.1 o dvě stránky dále. Výchozím slovům, od nichž jsou komplexy odvozovány, budeme říkat SIMPLEXY.

7.1.1 SÉMANTIKA druhé složky byla v části 6.4.1 charakterizována opisem “takový, že se od ostatních liší právě vlastností vyjádřenou výchozí lexikální jednotkou”. Komplexy, jimiž se nyní zabýváme, se utvářejí od některých «rodových zájmen» (cf. 6.1), jež sama jsou prostředkem deiktickým. Spojením deiktické lexikální jednotky a vytýkací příklonky dochází k emfatické deixi. Výsledku budeme říkat KOMPLEXY EMFATICKÉ DEIXE. Do češtiny je můžeme překládat různými emfatickými prostředky, cf. *a on pověděl* (vs. *pověděl*), *jemu se ti zatočila hlava* (vs. *zatočila se mu hlava*), *toho jsem neviděl* (vs. *neviděl jsem ho*), případně vůbec nepřekládat.

Všechny předvedené české ilustrace se dají (v češtině) vykládat aparátem aktuálního členění větného, přesněji pak protikladem tematického prvku kontrastivního a nepříznakového. Takový výkladový aparát je sám o sobě korektní, nicméně stupněm své složitosti (pracuje s celkovou strukturou věty a s podmínkami jejího využití ve výpovědi) zdaleka převyšuje výkladovou úroveň formální morfologie, na níž se zde pohybujeme. Proto raději uvedu protiklad litevských paradigmat *jìs* vs. *jisaĩ* do analogie s českými paradigmaty nepřízvučným (nepříznakovým) a přízvučným (příznakovým). Byť to není v české gramatické tradici běžné, má svou vnitřní logiku postavit proti sobě nepřízvučné individuální formální paradigma N.SG \emptyset (nulový tvar), A&G.SG *ho*, D.SG *mu* a přízvučné individuální formální paradigma N–A–G–D.SG *on – jeho – jeho – jemu* a pak studovat okolnosti a podmínky jejich textového uplatnění. Že kategoriální půdorys oněch formálních paradigmat není úplný, nevádí; pádové kategorie v něm obsažené plně pokrývají relevantní centrum morfosyntaktických vztahů.²

Ze sémantických důvodů nevytvářejí komplexy emfatické deixe absolutní oxytona «tázací» a «vztažná», sc. *k-às* ‘kdo //co’, *kur-ìs* ‘který’, *katr-às* ‘který (ze dvou)’: tázací i vztažná funkce již sama představuje zase jinak příznakovou deixi. Neznám doklad na komplex emfa-

² Pro historické srovnání česko-litevské dodejme, že v českém akuzativním tvaru *jej* (< *jějě*) nalézáme přesnou obdobu litevského emfatického akuzativu *jįjį*, že české paradigma N–A–G–D.SG *on – jeho – jeho – jemu* dokládá supletismus kmenů odpovídajících litevským *an-às* (pro N) a *j-ìs* (pro ostatní pády), že český protiklad *on* vs. *onen* je příkladem druhotného funkčního rozlišení variant *onš* a *onšnš*, jakési analogie k *anàs* a *anasaĩ*, ba že i litevský protiklad *jìs* (nepříznakové) vs. *jisaĩ* (emfatické) lze uvést do vztahu ke dvojici staroslověnského *jь-že* a (staro)českého *jen-ž* < *jьnъ-žь* (oboje N.SG MASC).

tické deixe odvozený od simplexu *tatr-às* ‘ten (ze dvou)’ (LKŽ XV:1000 nic neuvádí), což spojuju s tím, že ono okrajové zájmeno se vyskytuje prakticky jen ve dvojici *katràs – tatràs* ‘který (ze dvou) – tak ten’, tedy v deixi, která emfasi sotva potřebuje. Zato však LKŽ (XIV:918–920), stejně jako Jablonskis (1922: §85) dokládají, že absolutní paroxytonon *ši-t-as* ‘tento’ vytváří komplex *ši-t-as-ai*, případně *ši-t-as-ai* ‘a tady ten’ s úplným formálním paradigmatickým, což svědčí o tom, že zájmeno *ši-t-as* ztrácí na své příznakovosti a stává se rovnocenným alomorffem zájmena *š-ìs* ‘(zde) ten’, cf. 6.4.1.4.

Sémantikou lze jistě zdůvodňovat i neexistenci komplexů emfatické deixe odvozených od rodových zájmen «neurčitých», která již vystupují v jiných komplexech, sc. *kai kàs* ‘něco’, *bet kàs* ‘kdekdo’, *kažkàs* ‘kdovítko //co’, *katràs nòrs* ‘kterýkoliv (ze dvou)’ (cf. 6.4.1.3). Lze však přidat i důvod formálně morfologický: jak ještě později uvidíme, komplex od komplexu se v litevštině už neodvozuje. To je výrazný projev organizačního principu flektivního, popření aglutinace, z níž morfosyntaktické komplexy vycházejí.

7.1.2 KATEGORIÁLNÍ PARADIGMA komplexů emfatické deixe propojuje všechny pády (kromě vokativu, pro nějž není uplatnění z důvodů sémantických), oba rody (MASC a FEM), ale jen centrum kategorie čísla: SG a PL; nezahrnuje DU. Není tomu tak pro okrajovost duálu, neboť výchozí simplex jako jediná slova v soudobé litevštině duál soustavně používají. Neexistence DU v komplexech emfatické deixe je paradoxně (scilicet: logicky) důsledkem toho, že simplex absolutních oxyton již samy duál mají a spontánně používají. Duálové i emfaticky deiktické komplexy se vyznačují stejnou mírou morfologické složitosti, jakou dává struktura koncovka (dle inventáře základních paradigmat) -&- příklonka (odpovídající číslovce “dva/dvě” nebo zájmenu “on//ona”). Komplex od komplexu se již netvoří.³

7.1.3 FORMÁLNÍ PARADIGMA předvádí tabulka T 7.1. Tvar N.SG MASC sestává z kmene, koncovky podle typu $I^{\alpha++}$ nebo $I.b^{\alpha++}$ a ze segmentu *-ai*, který nese přízvuk. Všechny ostatní tvary sestávají z KMENE a ZAKONČENÍ, ve kterém lze rozlišit (i) SEGMENT «KONCOVKOVÝ», odpovídající (s případnými úpravami) typům $I^{\alpha++}$ či $I.b^{\alpha++}$ pro MASC, $IV^{(+)}$ či $IV.b^{(+)}$ pro FEM, a (ii) SEGMENT «PŘÍKLONKOVÝ», odpovídající (s případnými úpravami) zájmenům *jis* pro MASC, *ji* pro FEM. Oba segmenty vyjadřují stejný pád a stejné číslo (což je, znovu opakujme, z hlediska jazykové typologie výrazný rys flektivní, výslovný protiklad rysu aglutinačního). Segment příklonkový je na samém konci slova a může mít jednu nebo dvě slabiky, segment koncovkový mu předchází a je zásadně jednoslabičný. Přízvuk leží vždy na segmentu koncovkovém.

7.1.3.1 KONCOVKOVÝ SEGMENT vychází z inventáře schémat **P** (pro MASC) a **IV** (pro FEM). Vokalismus schématu **IV** se prosadí i tehdy, když výchozí slovo patří k typu **IV.b**, cf. N.SG FEM *j-ì* → *j-ó-j-i*. Vokalismus typu **I.b** zůstává zachován, cf. A.SG MASC *j-ì* → *j-ì-j-i*. (A zůstává zachován, byť i z jiných příčin, též v N.SG MASC *j-ìs* → *j-is-ai*.)

• Koncovkový segment obsahuje zdloužený alomorf, pokud jej schémata **P** a **IV** nabízejí. Volbou zdlouženého alomorfu se v MASC komplex shoduje s výchozím slovem, cf. N.PL MASC *t-iē* → *t-íe-j-i*, ve FEM se jí však komplex od výchozího slova liší, cf. N.SG FEM *t-à* → *t-ó-j-i*. Zdloužený alomorf má v zakončení komplexu vždy akútovou intonaci.

³ K duálovým tvarům *juõju* a *jiõji* (Senn 1966: §215) se vyjádřím v části 7.3.4.

T 7.1	P (⇒ MASC)	I ^{α++} _{simplex}	I ^{α++} _{komplex}	I.b ^{α++} _{simplex}	I.b ^{α++} _{komplex}
N sg	-as ^h ∅	t-às ^h ∅	t-as-aĩ	j-is ^h ∅	j-is-aĩ
A	-ā ^h ∅	t-ā ^h ∅	t-ā-j-i	j-ĩ ^h ∅	j-ĩ-j-i
G	-o ^h ∅	t-ō ^h ∅	t-ō-j-o	j-ō ^h ∅	j-ō-j-o
D	-am ^{∅∅}	t-ám ^{∅∅}	t-á-j-am	j-ám ^{∅∅}	j-á-j-am
I	-(uo↔u) ^h b	t-uō ^h b	t-úo-j-u	j-uō ^h b	j-úo-j-u
L	-ame ^{∅∅}	t-amè ^{∅∅}	t-ā-j-ame	j-amè ^{∅∅}	j-ā-j-ame
N pl	-(ie↔i) [∅] b	t-iē [∅] b	t-íe-j-i	j-iē [∅] b	j-íe-j-i
A	-(uos↔us) ^h b	t-uōs ^h b	t-úos-ĩ-us	j-uōs ^h b	j-úos-ĩ-us
G	-ū ^{∅∅}	t-ũ ^{∅∅}	t-ũ-j-u	j-ũ ^{∅∅}	j-ũ-j-u
D	-iems ^{∅∅}	t-íems ^{∅∅}	t-íes-∅-iems	j-íems ^{∅∅}	j-íes-∅-iems
I	-ais ^{∅∅}	t-aĩs ^{∅∅}	t-aĩs-ĩ-ais	j-aĩs ^{∅∅}	j-aĩs-ĩ-ais
L	-uose ^{∅∅}	t-uosè ^{∅∅}	t-uōs-ĩ-uose	j-uosè ^{∅∅}	j-uōs-ĩ-uose
	IV (⇒ FEM)	IV ⁽⁺⁾ _{simplex}	IV ⁽⁺⁾ _{komplex}	IV.b ⁽⁺⁾ _{simplex}	IV.b ⁽⁺⁾ _{komplex}
N sg	-(o↔a) [∅] b	t-à [∅] b	t-ó-j-i	j-ì [∅] b	j-ó-j-i
A	-ā ^h ∅	t-ā ^h ∅	t-ā-j-a	j-ā ^h ∅	j-ā-j-a
G	-os ^{∅∅}	t-ōs ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-os	j-ōs ^{∅∅}	j-ōs-ĩ-os
D	-ai ^h ∅	t-ái ^h ∅	t-á-j-ai	j-ái ^h ∅	j-á-j-ai
I	-(ā↔a) ^h b	t-à ^h b	t-á-j-a	j-à ^h b	j-á-j-a
L	-oje ^{∅∅}	t-ojè ^{∅∅}	t-ō-j-oje	j-ojè ^{∅∅}	j-ō-j-oje
N pl	-os ^h ∅	t-ōs ^h ∅	t-ōs-ĩ-os	j-ōs ^h ∅	j-ōs-ĩ-os
A	-(ās↔as) ^h b	t-às ^h b	t-ás-ĩ-as	j-às ^h b	j-ás-ĩ-as
G	-ū ^{∅∅}	t-ũ ^{∅∅}	t-ũ-j-u	j-ũ ^{∅∅}	j-ũ-j-u
D	-oms ^{∅∅}	t-óms ^{∅∅}	t-ós-ĩ-oms	j-óms ^{∅∅}	j-ós-ĩ-oms
I	-omis ^{∅∅}	t-omìs ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-omis	j-omis ^{∅∅}	j-ōs-ĩ-omis
L	-ose ^{∅∅}	t-osè ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-ose	j-osè ^{∅∅}	j-ōs-ĩ-ose

POZNÁMKA

K nominativním tvarům existuje mnoho dalších variant emfaze, e.g. *tojě*, *tienai*, *jiji*, *jijě*, etc. Tvary uvedené v tabulce odpovídají DLKG (§806).

- Akúťová intonace zdlouženého alomorfu je významnou stopou diachronní i významným korelátém synchronních prosodických charakteristik (cf. 2.4). Jí se komplexy emfatické deixe liší od duálových, cf. I.SG MASC *t-úo-j-u* vs. N//A.DU MASC *t-uō-d-u*, N.PL MASC *t-íe-j-i* vs. N//A.DU FEM *t-iě-dv-i*. Příklonka *du//dvi* se chová jinak než příklonka *jis//ji* (cf. 7.3).
- Koncovkový segment redukuje koncovku, kterou nabízejí schémata **P** a **IV**, na její první slabiku. U dvojslabičných koncovek dochází k tronkaci: odpadá segment *-e* z koncovek **L** a segment *-i-* z koncovky **I.PL FEM**. Takto redukované segmenty mají intonaci cirkumflexovou, cf. **L.SG FEM** *t-ojè* > *t-ōj* → *t-ōj-&-j-oje*, **I.PL FEM** *t-omìs* > *t-ōms* → *t-ōs-&-j-omis*
- Kromě slabičné redukce jsou koncovky podle schémat **P** a **IV** v koncovkovém segmentu zkráceny ještě o sonorní finály (týká se /m/ a /j/). Pokud tyto sonory tvořily v koncovce s předchozí krátkou samohláskou dvojhlásky, samohláska se prodlouží, a to ve stejném timbru. Stejně tak se zachovává intonace slabiky, kterou původní dvojhlásky vytvářela, cf. **D.SG MASC** *t-ám* → *t-ā-&-j-am*, **L.SG MASC** *t-amè* > *t-aṁ* → *t-ā-&-j-ame*.

7.1.3.2 PŘÍKLONKOVÝ SEGMENT vychází z tvarů zájmena *jis//ji*.

- Na rozdíl od absolutního oxytona *jīs* má atonická příklonka *jis* nezdložené alomorfy, cf. **I.SG MASC** *juō* vs. *júo-&-ju*. Příklonka *ji* se svým vokalizmem od zájmene *ji* vůbec neliší, může se však lišit od koncovkového segmentu v komplexu, a to jak kvantitou, cf. **I.SG FEM** *já-&-ja* vs. *jā*, **A.PL FEM** *jás-&-jas* vs. *jās*, tak kvalitou **N.SG FEM** *jó-&-ji* vs. *ji*.
- Kmen *j-* zájmene *jīs* zůstává zachován jako iniciála příklonkového segmentu, pokud koncovkový segment končí na samohlásku, cf. **G.SG MASC** *jō-jo*, **I.SG MASC** *júo-ju*, nebo na sonoru. Sonorní finála koncovkového segmentu před iniciálou *j-* segmentu příklonkového mizí, přičemž si koncovkový segment uchovává délku, intonaci i vokalický timbre příslušné (slabičně redukované) koncovky, e.g. **L.SG FEM** *t-ojè* > *t-ōj* → *t-ōj-&-j-oje* > *tō-joje*, **L.SG MASC** *t-amè* > *t-aṁ* → *t-aṁ-&-j-ame* > *tā-jame*. V zakončení **D.SG FEM** postrádá koncovkový segment finálu *i*, vokalický protějšek sonory *j*, která je pohlcena následnou iniciálou *j* podle stejných pravidel jako u sonorních finál, cf. *t-ái* → *t-ái-&-j-ai* > *tā-j-ai*.
- Pokud koncovkový segment končí na souhlásku nesonorní (může jít jediné o *s*), pak se iniciála *j* promění na palatalizační prvek /j/ nebo zcela zmizí. Na /j/ se iniciála *j* mění tehdy, když za ní v příklonkovém segmentu následuje zadní samohláska, cf. **G.SG FEM** *j-ōs-&-j-os* > *jōs-ĭ-os*, a zcela mizí tehdy, když za ní následuje samohláska přední, cf. **D.PL MASC** *j-íems-&-j-iems* > *j-ies-ø-iems*.
- Koncovkový segment je oproti příslušné koncovce ze schémat **P** a **IV** zkrácen též o sonory nefinální, a to opět při zachování délky, intonace i vokalického timbru slabičné koncovky, cf. **D.PL FEM** *t-óms* → *t-óms-&-j-oms* > *t-ós-ĭ-oms*, **I.PL FEM** *t-omìs* > *t-ōms* → *t-ōms-&-j-omis* > *t-ōs-ĭ-omis*.

7.1.3.3 GRAFIKA. Ve sloupcích **P** a **IV** tabulky T 7.1 připomínáme morfonologický zápis koncovkových morfů, v ostatních sloupcích – až na jednu výjimku – užíváme obvyklého smíšeného zápisu ortograficko-morfonologického, jehož zásady jsme vyložili ve 2.5.2. Ona výjimka se týká grafiky fonému /ā/. Litevská ortografická norma jej v komplexních zakončeních **A.SG (FEM&MASC)**, **I.SG FEM** a **A.PL FEM** vyznačuje příznakovým grafémem {ā}, standardně vyjadřujícím délku,⁴ kdežto ve tvarech **L.SG MASC** a **D.SG FEM** nepříznakovým grafé-

⁴ V absolutním konci slova se tato délka realizuje napjatostí, běžně i zcela mizí, takže z protikladu **A.SG FEM** *ja-ja* vs. *ja-ja* **I.SG FEM** se stává spíše už jen pravopisný chyták.

mem {a}, standardně obsluhujícím krátký foném /ǎ/, cf. I/4.2. Zápisy *t-ǎ-j-am*, *t-ǎ-j-ame*, *t-ǎ-j-ai*, jichž jsme použili v tabulce T 7.1 i v dosavadním výkladu, jsou morfonologické, běžně se píše {tajam, tajame, tajai}, v případě didaktické potřeby pak s intonační diakritikou {tájam, tājame, tájai}.

7.1.4 MORFÉM *-aĩ* ? Při popisu formálního paradigmatu jsme ve tvaru N.SG MASC vyčlenili *aĩ* jako zvláštní morfový segment a vyloučili jej z následného výkladu konkatence segmentů koncovkových a příklonkových. Koncovkové segmenty *-as-* a *-is-* lze v zakončeních *t-as-aĩ* a *j-is-aĩ* vyčlenit snadno. Segment *-aĩ* se však od všech ostatních příklonkových segmentů zásadně liší ve dvou ohledech: jeho podoba nijak nesouvisí s nepřízvučným zájmenem *jis//ji* a sám nese přízvuk. Podívejme se, kde jinde se segment *aĩ* vyskytuje.

- Mimo systém spisovného jazyka vytváří segment *ai* ve formálním paradigmatu emfaticky deiktických komplexů varianty k N.SG FEM *ji* → *ji-n-aĩ* (vs. *jó-ji*) a k N.PL MASC *tiě* → *tie-n-aĩ* (vs. *tě-ji*).⁵
- Mimo formální paradigmata emfatických komplexů tvoří varianty k N.SG MASC těch zájmen, jež mají neslabičné koncovky, cf. *pat-s-aĩ* vs. *păt-s*, *tok-s-aĩ* vs. *tók-s* (*kok-s-aĩ* vs. *kók-s*, *kitok-s-aĩ* vs. *kitók-s*), *kur-s-aĩ* vs. *kuř-s*. Tyto varianty, vyhodnocované jako emfatické (DLKG §807), však nezakládají paradigmatickou opozici, jsouce omezeny toliko na kategorii N.SG MASC.
- Segment *aĩ* vytváří emfatickou variantu zájmena “já”, a to opět pouze v nominativu. LKŽ kvůli tomu dokonce zavádí zvláštní hesla *ašai*, *āšanai*, *āšiai*, *āšianai*, *āšianainos*, odlišná od *āš* (I:330–333). V mnohem pozdějším svazku (XVI:1055) předvádí LKŽ u hesla “ty” obrovské množství emfatických variant: vedle «pravidelného» *tunai* (cf. *ji* → *jinaĩ*), jež jediné má i vlastní heslo (XVII:20), ještě výrazy *tunai*, *tunáu*, *tujai*, *tujanai* a další. Všechny jsou vázané na nominativ. Jejich hojný výskyt ani tvarová pestrost nemohou nepřekvapit, uvážíme-li, jak časté jsou v naší komunikaci konfrontační promluvy typu “já (ted’ tady něco) — a ty (zatím někde jinde něco jiného)”.

Ve všech uvedených případech strhává segment *ai* na sebe slovní přízvuk, stejně jak to činí v komplexech *tasai* a *jisai*.⁶ Nelze přehlédnout ani jeho vázanost na pádovou kategorii N, formu thetického vyjádření jména. Morfémem *aĩ* se totiž od kořenů deiktických slov soustavně odvozují thetické výrazy, cf. *t-aĩ* ‘hle, to (na co ukazují, o čem je/byla řeč)’, *an-aĩ* ‘hle, ono’, *š(i)t-aĩ* ‘hle, to zde’, *k-aĩ* ‘hle, okolnost’, *ten-aĩ* ‘a tam’ (vs. *teñ* ‘tam’), *čio-n-aĩ* ‘a tady’ (vs. *čič* ‘zde’); přízvuk je vždy na slabice *s aĩ*. Vrátime se k němu v příštím svazku v knize Paralipomenōn (IV/3).

7.1.5 SEGMENT *-is*. Po celou tuto knihu opakovaně upřesňujeme vnitřní morfonologické souvislosti koncovky N.SG MASC o fonématické složce /-ĩ//ĩ-s/. V kapitole 3 jsme pro primární, substantivní deklinaci postulovali obecný, jakoby «archifonémový» tvar /-ĩs^{∅∅}/, jenž pod přízvukem nabývá podoby dlouhé /-ĩs^{∅∅}/ a mimo přízvuk krátké /-ĩs^{∅∅}/ . V kapitole 4

⁵ Segment *-n-* pokládám za epenthetickou souhlásku bránící hiátu; nevím o sémantické funkci, která by jej motivovala.

⁶ K výrazům *ašai*, *tunai* existuje ještě mnoho následných variant, dále stupňujících emfasi. V těch se nejen přidávají nové fonématické prvky, ale též mění poloha přízvuku. Příklady jako *āšianainos*, *tūjanainos* proto nepokládáme za vyvrácení prosodické charakteristiky morfu *-aĩ*.

jsme pro sekundární, adjektivní deklinaci postulovali dvojí prosodickou charakteristiku $/\bar{I}s^{\emptyset \# \emptyset}/$, přičemž produktivní je varianta $/\bar{I}s^{\emptyset}/$ vedoucí vždy na fonématickou realizaci $/\bar{i}s/$. V kapitole 6 jsme pro terciární, periferní deklinaci deiktických zájmen postulovali archifonémový tvar $/\bar{I}s^{\emptyset}/$, jehož vokalická base $/\bar{i}/$ se udrží jen pod přízvukem a jinak mizí,⁷ takže koncovka je slabičná pouze u absolutních oxyton, speciálně pak i ve tvaru $j\text{-}\bar{i}s$ (na rozdíl třeba od $tók\text{-}s$). Abychom tento výklad mohli podržet i pro tvary $j\text{-}is\text{-}a\bar{i}$, $\bar{s}\text{-}is\text{-}a\bar{i}$, kde koncovkový segment nenese přízvuk, leč drží si vokalickou basi, musíme dodat, že volba mezi podobou $/\bar{i}\text{-}s/$ a $/\emptyset\text{-}s/$ se rozhoduje pouze v okamžiku konkatenace kmene a koncovky jakožto základní morfové dvojice a případné další morfologické procesy ji už nemohou zvrátit. Je-li tedy z jedné strany $/j_{AO}\text{-}\&\bar{I}s^{\emptyset}/ > /j\bar{i}s/$ a z druhé strany $/tók_{2A}\text{-}\&\bar{I}s^{\emptyset}/ > /tók\bar{s}/$, pak další derivace $/j\bar{i}s\text{-}\&a\bar{i}\# / > /j\bar{i}'sa\bar{i}/$, $/tók\bar{s}\text{-}\&a\bar{i}\# / > /tók'sa\bar{i}/$ sice mohou změnit polohu přízvuku (značka # vyjadřuje, že morf $/a\bar{i}/$ strhává přízvuk na sebe), leč vokál $/\bar{i}/$ nezanikne.⁸

Víme-li už, že morf $/a\bar{i}/$ může mimo spisovný jazyk nahradit příklonku $-ji$ v komplexech N.PL MASC a N.SG FEM (7.1.4), snadno si i spisovný tvar N.SG MASC vyložíme tak, že příklonku $-jis$ nahradilo $-a\bar{i}\#$. Vlastní příklonku $-jis$ najdeme v 7.2 v komplexních zakončeniích $-as\text{-}is$, $-us\text{-}is$, $-is\text{-}is$. Tyto komplexy budeme chtít vysvětlit jako výsledek sřetení $/\text{-}as\text{-}\&\text{-}jis/$ podle pravidel popsaných v 7.1.3.2. A k tomu opět budeme potřebovat předpoklad, že jednou konkretizovaná vokalická podoba $/j_{AO}\text{-}\&\bar{I}s^{\emptyset}/ > /j\bar{i}s/$ se už nezmění, i když přízvuk v důsledku dalších morfologických procesů odpadne.

7.2 Kompositní deklinace

Z hlediska uspořádání jazykového systému nebyl důvod vydělovat prostředky emfatické deixe od ostatních zájmených a číslovkových komplexů, jež se vyskytují na periférii deklinačního systému (cf. 6.4). Pokud jsme je přece jen vydělili, pak z důvodů výkladových. Soubor komplexních zakončení o koncovkovém a příklonkovém segmentu, jež jsme ve formálních paradigmatech oněch emfatických prostředků předvedli, motivuje zvláštní paradigmatické typy, na nichž stojí samostatný, produktivní a rozhodně ne periferní subsystém litevské deklinace, SLOŽENÉ (kompositní) SKLOŇOVÁNÍ. Tento subsystém představuje v indoevropském kontextu nápadnou inovaci baltských a slovanských jazyků a na jazykovém materiálu soudobé litevštiny lze jeho historickou genesi, spočívající v kondensaci původní koncovky prostého adjektiva a příklonky $jis//ji$, vyložit přinejmenším stejně jasně jako na materiálu staroslověnském.⁹

⁷ Byl-li $/\bar{I}/$ «zkracovací» archifoném, jenž se mimo přízvuk krátí, pak $/\bar{i}/$ je archifoném «zánikový», jenž mimo přízvuk zaniká.

⁸ V tomto odstavci mluvím o jazykovém systému, jako by jednotlivé slovní tvary aktuálně generoval. To je však pouze metafora výkladového metajazyka, jíž do jazyka vnáším jisté své intelektuální konstrukce, totiž vnitřní systémovou motivovanost.

⁹ Litevština navíc umožňuje vhledy, jež jsou slovanským jazykům materiálově odepřeny: 1° historické texty dokládají, že $jis//ji$ se kolem slova pohybovalo dosti volně a mohlo se k němu připojovat i zepředu (po předponě či záporné částici), což u slovanských jazyků není doloženo; 2° soudobá litevština využívá obou skloňovacích systémů, prostého i složeného, při funkčním odlišení v téže syntaktické pozici (atributivní), zatímco slovanské jazyky oběma systémům přiřadily různé syntaktické funkce,

Pro synchronní výklad litevské paradigmaticky však musíme zvolit jiný postup. Kompositní deklinace nabízí samostatné inventáře morfů, složených zakončení, jež se u neomezené třídy lexikálních jednotek (adjektiv a participií) uplatňují alternativně k inventářům prostých koncovek, jak je nabízí sekundární deklinace. Oba inventáře obsluhují stejné morfosyntaktické funkce (jde o kongruenci atributu s řídicím jménem), umožňující přitom významové rozlišení. My se teď ale zaměříme na rozdíly morfonologické. Jsou dva a postihují jak fonématickou, tak prosodématickou dimenzi morfu: složená koncovka může mít jinou vokalickou basi i jinou přízvukovou charakteristiku než prostá koncovka, již nahrazuje.

7.2.1 KATEGORIÁLNÍ PARADIGMA kompositního skloňování zahrnuje všechny pády (včetně vokativu), oba rody (MASC i FEM), leč pouze dvě centrální čísla (SG a PL; o pokusech ustanovit DU, cf. *īnfrā* sub 7.3.4).

7.2.2 FORMÁLNÍ PARADIGMATA popisujeme – tak jako všude v této práci – pomocí paradigmatických typů (cap.3, 4). Tentokrát půjde o složené varianty paradigmatických typů prosté adjektivní deklinace. Jejich úplný přehled uvádí tabulka T 7.2/1, srovnání emfatického komplexu pronominálního a kompositní deklinace adjektivní pak nabízí tabulka T 7.2/2.

7.2.2.1 GRAFIKA používaná při výkladu v této části 7.2.2 bude opět smíšená. Sloupce **P** a **IV** tabulky T 7.2/2 uvádíme v čistě morfonologickém zápise, jinak používáme zápisu ortografického s příměsmi morfonologických rysů podle momentální potřeby.

7.2.2.2 FORMÁLNÍ PARADIGMATA kompositní deklinace se shodují s formálními paradigmata prostého skloňování adjektiv v tom, že v pádové kategorii V vystupuje vždy stejný morf, který obsluhuje i kategorii N, cf. ‘mocný vládce’ (V.SG MASC) *galīngasis valdóve* :: *galīngasis valdóvas* (N.SG MASC) \cong (V.SG MASC) *galīngas valdóve* :: *galīngas valdóvas* (N.SG MASC).

7.2.2.3 PROSODICKÁ CHARAKTERISTIKA složených zakončení je výrazně jednodušší než u prostých koncovek. Postihuje pouze reakci na aktivitu kmene. Nabízí-li kmen svůj přízvuk zakončení, to jej buď odmítne (rys ʔ), nebo přijme (rys Ø). Samo zakončení na sebe přízvuk z kmene aktivně nepřetahuje. Kmeny proto stačí popsat dvojicí MOB :: IMMOB, cf. 7.3.3.

7.2.2.4 FONÉMATICKÁ STRUKTÚRA složených zakončení je v tabulce T 7.2/1 podána v úpravě levá složka – centrální souhláska – pravá složka (první sloupec tabulky). Celému zakončení může ještě zleva předcházet palatalizační prvek (zbývající tři sloupce tabulky, pro většinu pádových kategorií spojené). Centrální souhláska nabývá dvou různých hodnot, -s- nebo -j-. Pravá složka je téměř totožná s plnou adjektivní koncovkou z inventáře typů **I.b^a** (pro MASC) nebo **IV.b** (pro FEM). Levá složka je čistě vokalická. V drtivé většině pádových kategorií se vokalismus levé složky přizpůsobuje vokalismu pravé složky, přesněji řečeno tomu, co v pravé složce odpovídá vokalické basi prosté koncovky. Právě pro toto vokalické přizpůsobování říkáme, že složené skloňování je DEKLINACE S VNITŘNÍM MODULEM DEKLINAČNÍM. Ono přizpůsobování je i důvodem, proč se v některých typech kompositní deklinace nápadně liší vokalismus levé složky od vokalismu base odpovídající prosté koncovky.

případně prosté skloňování zcela vytlačily, pouze někde přežívají zbytky obojího systému, ponejvíce coby lexikalizované alomorfy (cf. *člověk je stár* vs. *strom je starý*).

O pravé složce jsme prohlásili, že je téměř totožná s plnou adjektivní koncovkou typu **I.b^α** či **IV.b**. Ono «téměř» se týká palatalizačního prvku, jímž koncovky uvedených typů ve většině pádových kategorií začínají. Pravá složka však v takovém případě začíná na /j/ pouze tehdy, když centrální souhláska má hodnotu -s-; po centrálním -j- se totiž palatalizační prvek neuplatní.

Vokalismus levé složky vychází – až na malé výjimky – z vokalických basí koncovek podle schémat **P** (pro MASC) a **IV** (pro FEM). Slabika, již levá složka vytváří, je – s výjimkami ještě vzácnějšími – dlouhá, postavená na dlouhé samohlásce nebo nesmíšené, čistě vokalické dvojhlasce. Využívají se přitom všechny dlouhé alomorfy, jež obě schémata nabízejí.¹⁰ O velikosti úsilí o dlouhý alomorf svědčí i skutečnost, že v kategorii N.SG FEM se vokalismus levé složky nepřizpůsobuje vokalismu složky pravé, což je jediná výjimka v celé dílčí kategorii FEM. Levá složka však obsahuje dlouhé vokály i jinde, a sice tam, kde vokalická base **P** či **IV** s následujícím prvkem tvoří diftong, at' již reálný, cf. D.SG MASC -am → -ā-j-am, D.SG FEM -ai → -ā-j-ai, nebo dokonce jen teoretický, odhlížející od slabičné hranice oné koncovky, cf. L.SG MASC -a|m-e → -ā-j-ame.

Ohlášené výjimky, kdy vokalismus levé složky nevychází z vokalické base koncovek schématu **P** a případně je krátký, se týkají pouze kategorií N.SG MASC a A.SG MASC. Zakončení /-ā-s-is/ má levou složku krátkou, leč vokalicky shodnou se schématem **P** (i s typem **I^α**), zakončení /-ū-s-is/ a /-ū-j-ī/ mají v levé složce vokalismus podle koncovek N.SG a A.SG schématu **II** (či typu **II^β**), zakončení /-ī-s-is/ a /-ī-j-ī/ pak podle paradigmatického typu **I.b**, přičemž se v N.SG opět projevuje preference levé složky pro dlouhý vokál, kdykoliv to motivační inventář dovoluje: koncovka **I.b** má délku sice labilní, leč možnou, a právě dlouhá podoba byla vybrána.

7.2.3 PARADIGMATICKÉ TYPY složeného skloňování označujeme podle typů prostého skloňování adjektivního. Prosté typy **I^α** – **IV** (nepalatalizovaný) a **I.a^α** – **IV.a** (palatalizovaný) vedou přímočaře na složené typy **I^α_{kps}** – **IV_{kps}** a **I.a^α_{kps}** – **IV.a_{kps}** (dolní index «kps» budiž zkratkou za «kompositní»), což v nepalatalizovaném případě předvádí tabulka T 7.2/2 na vzorech *báltas* – *báltà* a *báltàsis* – *báltóji*.¹¹ Přímočarost se projevuje v dokonalé korespondenci vokalické base prosté koncovky a levého segmentu složeného zakončení. Další paradigmatické typy budeme popisovat zvláště pro MASC a pro FEM.

Adjektivní typ **II^β** je palatalizačně smíšený. V kategoriích N–A–G.SG a N.PL má specifické koncovky nepalatální, v ostatních kategoriích pak unifikované koncovky palatalizované. Specifické koncovky zdůrazňují lexikálněsémantickou charakteristiku **II**. deklinace, unifikované, silně ikonické, zdůrazňují atributivní postavení, či nesubstantivní deklinaci, cf. 4.3.4. Ve složené deklinaci jsou oba druhy zakončení zachovány, leč v jiném poměru. Specifická

¹⁰ Schématu **IV** skýtá složené skloňování (spolu s emfatickými komplexy) jedinou příležitost, kde své dlouhé alomorfy vůbec může uplatnit (cf. 2.1.1).

¹¹ V tabulce T 7.2/2 vidíme, že zájmeno *tasai* a adjektivum *báltàsis* mají (až na N.SG MASC) svá komplexní/kompositní zakončení morfonématicky (ne však prosodicky) totožná. Pozorného čtenáře jistě zarazí, že tyto morfonématicky stejné posloupnosti segmentujeme pokaždé jinak. U zájmena *t-as-ai* se držíme výkladu podaného v oddíle 7.1, takže znázorňujeme kondensaci koncovky a příklonky, kdežto u adjektiva *bált-à-s-is* ve shodě s výkladem tohoto oddílu 7.2 vyznačujeme ústřední souhlásku obklopenou levou a pravou složkou.

T 7.2/1	I ^α _{komposit}	I.a ^α _{komposit}	I.b ^{α-β-γ} _{komposit}	II ^β _{komposit}
V/N sg	-a-s-is [∅]	-i-a-s-is [∅]	-y-s-is [∅]	-u-s-is [∅]
A	-a-j-i ^h	-i-a-j-i ^h	-i-j-i ^h	-u-j-i ^h
G	-o-j-o ^h	-i-	-o-j-o ^h	
D	-ā-j-am [∅]	-i-	-ā-j-am [∅]	
I	-uo-j-u [∅]	-i-	-uo-j-u [∅]	
L	-ā-j-ame [∅]	-i-	-ā-j-ame [∅]	
V/N pl	-ie-j-i [∅]		-ie-j-i [∅]	
A	-uo-s-ius [∅]	-i-	-uo-s-ius [∅]	
G	-u-j-u [∅]	-i-	-u-j-u [∅]	
D	-ie-s-iems [∅]		-ie-s-iems [∅]	
I	-ai-s-ias [∅]	-i-	-ai-s-ias [∅]	
L	-uo-s-iuose [∅]	-i-	-uo-s-iuose [∅]	
	IV _{komposit}	IV.a _{komposit}	V _{komposit}	IV.b _{komposit}
V/N sg	-o-j-i [∅]	-i-	-o-j-i [∅]	
A	-a-j-a ^h	-i-	-a-j-a ^h	
G	-o-s-ios [∅]	-i-	-o-s-ios [∅]	
D	-ā-j-ai ^h	-i-	-ā-j-ai ^h	
I	-a-j-a [∅]	-i-	-a-j-a [∅]	
L	-o-j-oje [∅]	-i-	-o-j-oje [∅]	
V/N pl	-o-s-ios ^h	-i-	-o-s-ios ^h	
A	-a-s-ias [∅]	-i-	-a-s-ias [∅]	
G	-u-j-u [∅]	-i-	-u-j-u [∅]	
D	-o-s-ioms [∅]	-i-	-o-s-ioms [∅]	
I	-o-s-iomis [∅]	-i-	-o-s-iomis [∅]	
L	-o-s-iose [∅]	-i-	-o-s-iose [∅]	

T 7.2/2	P(⇒ MASC)	I ^{α++} _{simplex} AO	I ^{α++} _{komplex} AO	I ^α _{simplex} 2A	I ^α _{komposit} MOB
V/N sg	-as ^h ∅	t-às ^h ∅	t-as-aĩ	bált-as ^h ∅	balt-à-s-is [∅]
A	-ā ^h ∅	t-ā ^h ∅	t-ā-j-i	bált-a ^h ∅	bált-a-j-i ^h
G	-o ^h ∅	t-ō ^h ∅	t-ō-j-o	bált-o ^h ∅	bált-o-j-o ^h
D	-am ^{∅∅}	t-ám ^{∅∅}	t-ā-j-am	balt-ám ^{∅∅}	balt-ā-j-am [∅]
I	-(uo↔u) ^h b	t-uō ^h b	t-úo-j-u	bált-u ^h b	balt-úo-j-u [∅]
L	-ame ^{∅∅}	t-amè ^{∅∅}	t-ā-j-ame	balt-amè ^{∅∅}	balt-ā-j-ame [∅]
V/N pl	-(ie↔i) [∅] b	t-iē [∅] b	t-íe-j-i	balt-i [∅] b	balt-íe-j-i [∅]
A	-(uos↔us) ^h b	t-uōs ^h b	t-úos-ĩ-us	bált-us ^h b	balt-úo-s-ĩus [∅]
G	-ū ^{∅∅}	t-ū ^{∅∅}	t-ū-j-ū	balt-ū ^{∅∅}	balt-ū-j-ū [∅]
D	-iems ^{∅∅}	t-íems ^{∅∅}	t-íes-∅-iems	balt-íems ^{∅∅}	balt-íe-s-iems [∅]
I	-ais ^{∅∅}	t-aĩs ^{∅∅}	t-aĩs-ĩ-ais	balt-aĩs ^{∅∅}	balt-aĩ-s-ĩais [∅]
L	-uose ^{∅∅}	t-uosè ^{∅∅}	t-uōs-ĩ-uose	balt-uosè ^{∅∅}	balt-uō-s-ĩuose [∅]
	IV(⇒ FEM)	IV ⁽⁺⁾ _{simplex} AO	IV ⁽⁺⁾ _{komplex} AO	IV _{simplex} 2A	IV _{komposit} MOB
V/N sg	-(o↔a) [∅] b	t-à [∅] b	t-ó-j-i	balt-à [∅] b	balt-ó-j-i [∅]
A	-ā ^h ∅	t-ā ^h ∅	t-ā-j-a	bált-a ^h ∅	bált-a-j-a ^h
G	-os ^{∅∅}	t-ōs ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-os	balt-ōs ^{∅∅}	balt-ō-s-ĩos [∅]
D	-ai ^h ∅	t-ái ^h ∅	t-ā-j-ai	bált-ai ^h ∅	bált-ā-j-ai ^h
I	-(ā↔a) ^h b	t-à ^h b	t-á-j-a	bált-a ^h b	balt-á-j-a [∅]
L	-oj-e ^{∅∅}	t-ojè ^{∅∅}	t-ō-j-oje	balt-ojè ^{∅∅}	balt-ō-j-oje [∅]
V/N pl	-os ^h ∅	t-ōs ^h ∅	t-ōs-ĩ-os	bált-os ^h ∅	bált-o-s-ĩos ^h
A	-(ās↔as) ^h b	t-às ^h b	t-ás-ĩ-as	bált-as ^h b	balt-á-s-ĩas [∅]
G	-ū ^{∅∅}	t-ū ^{∅∅}	t-ū-j-ū	balt-ū ^{∅∅}	balt-ū-j-ū [∅]
D	-oms ^{∅∅}	t-óms ^{∅∅}	t-ós-ĩ-oms	balt-óms ^{∅∅}	balt-ó-s-ĩoms [∅]
I	-omis ^{∅∅}	t-omìs ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-omis	balt-omìs ^{∅∅}	balt-ō-s-ĩomis [∅]
L	-ose ^{∅∅}	t-osè ^{∅∅}	t-ōs-ĩ-ose	balt-osè ^{∅∅}	balt-ō-s-ĩose [∅]

zakončení mají jen N-A.SG, kde vokalismus levé složky reprodukuje vokalicou basi koncovky II^β , kdežto v ostatních kategoriích se uplatňují zakončení ikonická. Rozdíl se projevuje nejen ve fonématické podobě, ale též v prosodické charakteristice, cf. G.SG /'sáld_{2A}-&-aūs[∅]/ > /sál'daūs/ vs. /'sál'žiojo/ < /'sáld_{2A}-i-ojo^h/, N.PL /'sáld_{2A}-ūs^h/ > /'sáldūs/ vs. /sal'dieji/ < /'sald_{2A}-&-ieji[∅]/ 'sladký'. Distribuční charakteristika (β) za těchto okolností ztrácí opodstatnění, a tak místo $\text{II}^\beta_{\text{kps}}$ můžeme bez újmy na přesnosti psát jednodušeji II_{kps} .

Rozdíl mezi prostými typy $\text{I.b}^{\alpha-\beta-\gamma}$ se ve složených zakončeních stírá. V kategorii SG, kde se všechny tři typy shodují, se v pádech N-A drží stejná lexikálněsémantická specifická zakončení, jaká charakterizovala prosté koncovky. V levé složce je proto vokalismus podle vokalicových basí z I.b , nikoliv z P , takže korespondence vokalicové base prosté koncovky a levého segmentu složeného zakončení je přímočará stejně jako u II^β . Zato v kritických kategoriích N.PL a D.PL, kde jediné se rozdíl $\alpha :: \beta :: \gamma$ projevuje, se všude jednotně uplatňují ikonická zakončení *-ie-j-i* a *-ie-s-iems*.¹² Budeme proto dále značit jen I.b_{kps} .

Adjektivní typ III^β , jenž pokrývá jedinou lexikální jednotku, se ve smíšené deklinaci neuplatňuje.¹³ Jemu blízký typ $(\text{III/I.b})^\beta$, podle něhož se v MASC skloňují atributivně užívaná agentivní participia (cf. 8.1.3), přechází na I.b_{kps} : specifický tvar N.PL *-ys*, jenž vychází ze schématu III , je nahrazen obecným *-ie-j-i* ze schématu P ; v G.SG již simplex používal koncovku *-i-o*, takže komplexní *-i-o-j-o* nepředstavuje žádnou změnu. Příklady podáváme v následující kapitole (8.1.8).

V subkategorii FEM je nápadné, že prosté dílčí typy IV.b a V , jež se pojí s maskulinními II^β , III^β , resp. $(\text{III/I.b})^\beta$ a $\text{I.b}^{\alpha-\beta-\gamma}$, přecházejí na složený typ IV.a_{kps} . U IV.b se to projevuje v jediné kategorii N.SG /'sáld_{2A}-&-i[∅]/ > /sál'di/ vs. /sál'žioji/ < /'sáld_{2A}-&-i-óji[∅]/, u typu V však tato změna postihuje úplně všechny pádové kategorie.

7.3 Průsečík diachronie a synchronie. Novost kompozitního jevu

V oddílech 7.1 a 7.2 jsme stejné soubory morfů vykládali značně odlišnými postupy. V prvním případě jsme podobu morfů motivovali dynamickým procesem sřetězování koncovky a příklonky coby dvou samostatných a už dříve existujících morfů (zdůrazňující nicméně, že na inventář gramatických morfů nehledíme, jako by byl aktuálně generován). Ve druhém případě jsme podobu týchž morfů motivovali kombinačními pravidly «levé» a «pravé» složky, jež se obě vybírají s ohledem na jisté morfové inventáře, které v systému už existují. Tento druhý přístup snad i lze označit za statický, byť metafora výběru v sobě cosi dynamického obsahuje vždy (zdůraznění, že na inventář gramatických morfů nehledíme, jako by byl aktuálně generován, tentokrát ani nebylo zapotřebí). První postup lze snadno prohlásit za téměř bezprostřední přenesení standardního historického výkladu. Rád bych upozornil, že druhý postup hraje též důležitou roli v historickém výkladu a že první postup za sebou zanechává jisté vývojové otazníky.

¹² S ohledem na lexikální sémantiku se složené tvary tvoří produktivně jen od adjektiv typu I.b^α . Pro typ I.b^γ se můžeme opírat pouze o ojedinělé, vesměs relexikalizované doklady, cf. 7.4. Tvzení o typu I.b^β , který je zvláštním konstruktem našeho výkladu, se opírají čistě o apriorní logiku výkladového systému.

¹³ Zato v kategorii N.SG MASC existuje k nepříznačkovému *pàts* emfatická varianta *patsaĩ*.

7.3.1 Zigmās Zinkevičius (1957) záslužně shromáždil historický materiál týkající se složeného skloňování a jeho práce se v této věci stala standardním referenčním podkladem historicko-srovnávacích gramatik litevštiny (Stang 1966, Zinkevičius 1980). Víme tedy, že v nejstarších litevských textech je dobře doložen stav, kdy příklonka *jis//ji* se kolem slova pohybuje značně volně, takže se může připojovat jak zezadu, cf. G.SG MASC *gero-jo* 'toho dobrého', tak zepředu, mezi kořenovou část kmene a předponu či jiný morf, cf. *pa-jo-prasto* 'toho prostého', ba že se může vyskytnout i zdvojeně, cf. *ne-jo-kalto-jo* 'toho nevinného'. Důkazem volnosti jsou navíc kombinace příklonky s jinými slovy než adjektívy a participii, nejčastěji s příslovečnými výrazy, cf. *dangujė-jis* 'ten na nebesích' (*-ujė* je historická koncovka L.SG II. deklinace), *žemėjė-ju* 'těch na zemi'.¹⁴ Zájmeno *jis//ji* si uvnitř slova, mezi předponou a kmenem, drží alomorfy dlouhé, cf. N.PL MASC *nu-jie-varge* 'ti unavení' (participium «činné», agentivní), A.PL MASC *pa-juos-duotus* 'ty poddané' (participium «trpné», deagentivní), a dlouhé alomorfy najdeme vedle krátkých i na konci slova, cf. *gerie-ji* et *gerie-jie*. Koncovky před příklonkou mohou zůstat víceslabičné, cf. L.SG FEM *gerojė-joje*, L.PL MASC *geruose-juose*.

7.3.2 Litevský textový materiál dovoluje pozorovat vznik kompositní deklinace, počínaje fasí aktuální konkatenace koncovky adjektíva (participia) vybaveného vlastním přízvukem a příklonky bez přízvuku. Podívejme se na síly, jež přitom působí.

- Sřetěžené komplexy jsou mnohoslabičné a současnou podobu z nich odvodíme synkopou, vypuštěním vnitřní slabiky, cf. L.PL MASC *-uose-juose* > *-uosiuose*, L.SG MASC *-ame-jame* > *-ājame*, případně ve spojení s apokopou, vypuštěním slabiky koncové, cf. D.PL MASC *-iemus-jiemus* > *-ies-iems*. Synkopa i apokopa přitom působily od nejstarších doložených dob (apokopa vázána na tvary dativní), takže ke starému simplexu D.SG MASC na *-amui* vůbec není doložen komplex **-amui-jamui*, ale jediné *-amu-jam* (< **-amujamui*), což po synkopě dává dnešní podobu *-ā-jam*. Zinkevičius (1957) dokládá, že vývojové zjednodušení dativních koncovek v simplexech odráží synkopy a apokopy v zakončeních komplexů.

- Pro nynější podobu kompositních koncovek je nutné vyzdvihnout nejen to, že ve starých komplexech docházelo k synkopě, ale též to, že v nich nedocházelo k haplologii, což je speciální případ synkopy, kdy se místo dvou slabik stejného (nebo blízce podobného) fonématického složení vysloví jediná, cf. řec. τραγικοκομοedia → lat. **tragicocōmoedia* > *tragicomoedia*. Litevská komplexní zakončení k haplologii přímo vyzývala, cf. I.PL MASC *-ais-jais*, N.PL FEM *-os-jos*, leč ta nenastala. Právě naopak: kompositní deklinace dospěla k dvojícím totožných či velmi blízkých slabik, kdy – až na pár výjimek, cf. 7.2.2.4 – kolem centrální souhlásky leží zleva i zprava stejný vokalický segment.

- Od počátků litevského písemnictví vidíme, že sřetěžené morfy podléhají analogickému vyrovnávání. Máme doložen tvar N.PL MASC *plātūsie* 'široký', vykazující přímé sřetěžení *plātūs* (II^β) *-&-jie*, a vedle něho stejně starý tvar *plātėji*, odpovídající soudobému systému, jenž přebírá zakončení z *baltėji* < *baltie* (I^c) *-&-jie*. Podobně je od nejstarších dob doložen souvšyk G.SG MASC *plataūs-jo* a *plāčio-jo*. Máme dobře doloženy tvary N.SG FEM *saldýji*,

¹⁴ Vedle deiktických příklonek *jis//ji* fungují ve starých textech též příklonky diskursních osob *mi* a *ti*, jež dnes – na rozdíl od reflexivního *si* – už v systému neexistují, e.g. *kuriuos-mi davei* 'kterž's mi dal', *davėte-mi valgyti* 'dali jste mi jíst', *ne-mi-teisus* 'nespravedlivý vůči mně', *iš-mi-klausyk* 'vyslyš mě', *jei-ti nenumazgosiu* 'jestliže tě neumyji', *pa-ti-rodysiu* 'ukážu ti'. Soustavně je popisuje Eduard Hermann (1926), z něhož zde – v úpravě do novodobého pravopisu – cituji.

baisýji ‘sladký, hrozný’, v nichž kompositní zakončení vykazuje před příklonkovým segmentem původní koncovku /i/ > /ĩ/, cf. *sald-ì, bais-ì*, a teprve později nastupují dnešní tvary *saldžióji, baisióji*, analogické ke *geróji* < *geró -&- ji*. Dobře je doložen i původní vokalismus *ē*-deklinace, cf. N.SG FEM *geresněji, diději*, jež později vystřídaly podoby *geresnióji, didžióji*. Uvážíme-li míru soudobého vyrovnání mezi paradigmaty, je na místě se ptát, proč v MASC (a pouze tam) vůbec ještě zůstaly zbytky nevyrovnaných tvarů, cf. 7.4.

- Důležitá je otázka relativního stáří komplexů, z nichž vzešlo kompositní skloňování. Vidíme, že dokládají dlouhé alomorfy koncovek, jež samy o sobě historicky doloženy nejsou, a vidíme, že ony dlouhé alomorfy v komplexech, systémově přehodnocených do kompositní deklinace, beze změny vydržely do dnešních dnů.¹⁵ Poněkud těžší je historicky prokázat kontinuitu akútové intonace oněch dlouhých alomorfů (intonace nebyla značena), nicméně není důvod předpokládat, že tam, kdy nynější analýza vykazuje akút, bylo v historických dobách něco jiného.¹⁶ Na druhou stranu uvažme, že absolutní oxytona si dlouhé alomorfy koncovek udržela jen díky metatonii akútu na cirkumflex, a jak dokládá N.SG FEM *tó* > *tà*, bez metatonie i v nich došlo ke krácení. Vidíme-li pak v některých tvarech emfatické deixe na místě s očekávaným akútem intonaci cirkumflexovou, je to důvod k pochybám o jejich stáří.

7.3.3 Staré písemné památky jen sporadicky vyznačují polohu přízvuku a nic nevypovídají o intonacích. Prosodematickou složku kompositního skloňování můžeme vývojově zkoumat jen na základě popisu moderního jazyka (XX, konec XIX stol.) a pak cestou vnitřní rekonstrukce.

- PROSODICKÉ SÍLY působící při kompositním skloňování jsou jednoduché. Vystačíme s protikladem pohyblivosti kmenového přízvuku a s reakcí složené koncovky na tento pohyb. Pokud kmen svým přízvukem pohybuje, nabízí jej koncovému morfu (ne však poslední slabice fonotaktického slova). Koncový morf, tedy kompositní zakončení nabízený přízvuk buď přijme (∅), nebo nepřijme (ħ). K přetahování přízvuku z kmene na zakončení nedochází. Nese-li kompositní zakončení přízvuk, nese jej na své levé složce, která je vždy jednoslabičná a leží uvnitř fonotaktického celku slova. To je nápadný rozdíl oproti simplexovým koncovkám, které, jsou-li víceslabičné, nesou přízvuk vždy na krajní, poslední slabice.

- Místo čtyř prosodických charakteristik jmenného kmene (1A, 1B, 2A, 2B) vystačíme při kompositním skloňování se dvěma, mobilní (MOB) a imobilní (IMMOB), jež postihují prosodickou aktivitu kmene. V rysu MOB splývají charakteristiky 2B, 2A a 1B, tedy právě ty, jež připouštějí, že alespoň v některých pádech přejde přízvuk z kmene na koncovku. Do IMMOB se přehodnotí 1A, tedy ta jediná charakteristika, při níž přízvuk zůstává vždy na kmeni.

- Místo čtyř prosodických charakteristik jmenných koncovek (∅∅, ∅b, ħb, ħ∅) vystačíme se dvěma: nabízený přízvuk přijímá (∅), nebo nepřijímá (ħ). Rys ∅ mají kompositní zakončení, jejichž simplexové protějšky nesou charakteristiky ∅∅, ∅b, ħb, tedy za jistých okolností jsou schopny přízvuk od kmene převzít. Rys ħ mají kompositní protějšky simplexových koncovek s charakteristikou ħ∅, na něž přízvuk nepadá nikdy.

¹⁵ K tomu je v systému soudobého jazyka jediná, zato velmi důležitá paralela: dlouhé alomorfy konjugačních koncovek před zvratnou příklonkou *si*, cf. II/3.1, III/8.5.

¹⁶ Zdůrazňuju, že doba historická je vázána na písemné památky, takže pro litevštinu nelze historicky sestoupit hlouběji než do XVI století.

Při kompositním skloňování se tak přízvuk dostává z kmene na zakončení i v případech, kdy při prostém skloňování zůstává na kmeni, e.g. I.SG MASC /'bált_{2A}-&-u^h/ > /'báltu/ (I^a) :: (I^a_{kps}) /bált'úoju/ < /'bált_{MOB}-&-(úo-ju)[∅]/ 'bílý', kde v simplexu kmen přízvuk koncovce sice nabídne, leč ta jej odmítne, a když se následně sama pokusí přízvuk na sebe přetáhnout, zabrání tomu kmen (cf. 2.3); /pasku'tin_{1B}-&-īs^{∅∅^h}/ > /pasku'tinīs/ (I.b^v) :: /paskuti'nīsīs/ < /pasku'tin_{MOB}-&-(īs-īs)[∅]/ 'poslední', kde kmen v simplexu svůj přízvuk koncovce nenabízí a ta sama se jej ani nesnaží získat.

Zvláštní je v této souvislosti prosodická charakteristika N.SG MASC paradigmatu I^a_{kps} -as-is[∅] a k němu příslušné palatalizované varianty I.a^a_{kps} -i-as-is[∅]. Toto komplexní zakončení přízvuk přijímá, přestože příslušný simplex nenese přízvuk nikdy, cf. *báltas* vs. *báltasis*. Mezi komplexy vycházejícími z koncovek s charakteristikou $h \emptyset$ je to jediná výjimka. Důvody této výjimky neznám. Může jít o analogické vyrovnání s ohledem na koncovky jiných paradigmat, sc. I.b_{kps} -īs-is[∅], II_{kps} -us-is[∅]. Zároveň mohl působit konkurenční morf /-as-ā[#]/ (cf. *baltasā*), jenž na sebe strhává přízvuk vždy, cf. 7.1.4–5.

• Rys MOB, jež jsme v souvislosti s kompositní deklinací vytvořili, flagrantně porušuje historický zákon de Saussurův o nemožnosti přetáhnout přízvuk z akútově intonované slabiky, cf. *bált-u* vs. *bált-úo-ju*. I náš vlastní synchronní výklad litevské prosodie, do něž jsme de Saussurův zákon vnořili, je zjednodušeným pojmovým aparátem popisujícím pohyby přízvuku při kompositní deklinaci narušen: nutí nás mít u téhož kmene dvě různé prosodické charakteristiky, cf. /'bált_{2A}-/ et /'bált_{MOB}-/, /pasku'tin_{1B}-/ et /pasku'tin_{MOB}-/. Při konkatenci morfů tak musíme postupovat ve dvou krocích: (i) v důsledku sousedství s kompositním zakončením se změní prosodická charakteristika kmene, e.g. /'bált_{2A}-&-(úo-ju)[∅]/ > /'bált_{MOB}-&-(úo-ju)[∅]/, /pasku'tin_{1B}-&-(iō-jo)^h/ > /pasku'tin_{MOB}-&-(iō-jo)^h/, (ii) na základě takto pozměněné kmenové charakteristiky se «vypočítá» výsledná poloha přízvuku, e.g. /'bált_{MOB}-&-(úo-ju)[∅]/ > /bált'úoju/ 'ten bílý', /pasku'tin_{MOB}-&-(iō-jo)^h/ > /pasku'tin_{MOB}iojo/, 'ten poslední'. Znamená to přidat při kompositní deklinaci pravidla 2A, 2B, 1B > MOB a pro eleganci ještě 1A ≡ IMMOB. Kompositní zakončení žádný obdobný dodatek nepotřebují, protože jsou to jiné morfy než koncovky simplexů, takže je jen přirozené, že mají i jiné prosodické charakteristiky.

Friedrich Kurschat (1876), jenž se opírá o svůj rodný dialekt východopruský, protiklad 2A :: 2B při kompositní deklinaci zachovává a píše *báltuoju*, *báltaja* (p.252; zato na str. 246 nacházíme *báltuosius*: jde o tiskovou chybu?). Kurschatův prosodický systém kompositních adjektiv se však od prosodického systému adjektiv nekompositních odchyľuje zase v jiných ohledech, takže klade N.SG FEM *mielà* vs. *mieloji* (p.272; zde může jít o analogické vyrovnání k N.SG MASC *mielasis*, jehož zakončení má v Kurschatově systému charakteristiku h , nikoliv \emptyset). Kurschatův kodifikační návrh zde zmiňujeme jako doklad, že systém spisovného jazyka není nijak «samozřejmý» ani o mnoho «přirozenější» než systémy jiné.

Zamyslíme-li se tedy nad genésí kompositní deklinace v souvislosti s morfologickým využitím prosodických sil, musíme uznat, že mechanismus charakteristik (1 :: 2) × (A :: B), kterými vykládáme deklinaci simplexů (nejen adjektivních, ale i substantivních) po celé období historicky doložené existence litevštiny, se při vývoji kompositních paradigmat přestal uplatňovat a místo něho nastoupil mechanismus jiný, jednodušší, postavený na protikladu MOB :: IMMOB. Zjednodušení samo o sobě snad ani nepřekvapuje: hodně složité systémy «prostě spějí» ke zjednodušení. Mnohem víc by nás měla překvapit skutečnost, že deklinace simplexů se tímto zjednodušením neinspirovala a kmenové charakteristiky 1A až 2B se v litevské deklinaci vůbec udržely. Vzpomeňme, že dativní koncovky se zjednodušily napřed v komplexech, pak v simplexech a mimo spisovný jazyk se podobné zjednodušování děje i v jiných pádech.

7.3.4 DUÁL je v kompositním paradigmatu historicky doložen opravdu minimálně. Podle Zinkeviče (1957: 125–130) jej obsahuje jedině Daukšova *Postilla*, a to pouze v pádech N//A celkem v sedmi výskytech (převažují participia a číslovky), k čemuž přistupují dva výskyty v podobě emfatických zájmen. Systematizované tvary DU pro kompositní skloňování byly zavedeny až při standardizaci moderního jazyka na podkladě dialektově živého (přežívajícího?) úsu. Formální paradigmata vycházejí z těchto morfových souborů:

N//A	MASC	-úo-ju	FEM	-íe-ji
D	MASC	-íe-jiem	FEM	-ó-jom
I	MASC	-iē-jiem	FEM	-ō-jom

Zakončením N//A.MASC a D&I.FEM předchází palatalizační prvek, je-li celé paradigma palatalizováno. Tuto normu stanovuje Jablonskis (1922: §58) a přebírá Senn (1929: L23; 1966: §§196–201).¹⁷

Alternativní systém navrhl Jaunius (1908–1916 I:115). Respektuje historicky i dialektálně doložená zakončení N//A *-úo-ju* (pro MASC) a *-íe-ji* (pro FEM), leč hodnotí je jako morfy slabé, málo výrazné, nedostatečně motivované. Proto k nim přidává posilující morfy *dū//dvi*, a to jak v syntakticky motivovaném komplexu dvou fonotaktických slov, e.g. *dū gerúoju*, *dvi geríeji*, tak v morfologicky motivovaném komplexu jediného fonotaktického slova, e.g. *gerúojudu*, *geríejidvi* ‘dobrý’. Pro D&I vytváří komplexy *geríem-dviem*, *geróm-dviem*, resp. *geriēm-dviem*, *gerōm-dviem*, rozlišené intonací;¹⁸ pro G a L odkazuje na příslušné tvary PL. Jaunius je důsledný v tom smyslu, že i v simplexech adjektiv duálové tvary posiluje, cf. *dū gerù*, *dvi gerì* – *dviem geríem*, *dviem geróm* – *dviēm geriēm*, *dviēm gerōm*. Kompositní duál se tedy u něho od simplexového liší pouze mírou morfologické kondensace, protikladem jediného a dvojitého fonotaktického celku.

Jaunius a Jablonskis představují dva alternativní, ba odvážím se říct konkurenční zdroje moderní spisovné normy.¹⁹ Oba vytvářejí kompositní duál téměř ex nihilō. Jablonskis přitom vědomě dotváří, co bylo v potenci nejstarších historických časů, Jaunius vědomě tvoří z potence systému současného (jeho duály odpovídají v nepřímých pádech duálům absolutních oxyton, v přímých pak dokládají nové morfologické procesy).

7.3.5 V předchozí kapitole jsme se setkali s živými, spontánně užívanými duálovými tvary a vyložili si je jako komplexy lexikální jednotky v historickém duálovém tvaru (N//A, D&I) a číslovky *dva//dvē* (6.1.4, 6.4.1.1). Lexikální jednotky, od nichž se takové duály odvozovaly, byly absolutními oxytony. Když jsme v prvním oddíle této kapitoly od týchž absolutních

¹⁷ V obou pracích přitom Senn bez komentáře či vysvětlení připouští intonační rozlišení D :: I jedině pro FEM, zatímco v MASC nechává uplatnit pouze akút.

¹⁸ Vinou tiskové chyby stojí na citovaném místě (I:115) pro D&I.FEM maskulinní tvary *geríem-dviem*, *geriēm-dviem*, u jiných vzorů téže tabulky, stejně jako v ruském překladu (II:151) však vidíme správná zakončení na *-óm-dviem*, *-ōm-dviem*.

¹⁹ Jednoznačně se prosadila norma Jablonského. Ne proto, že byla po stránce systémového uchopení jazyka výrazně lepší, ale proto, že Jaunius se litevské státní samostatnosti nedožil a jeho vynikající žák Būga předčasně zemřel.

oxyton předváděli komplexy emfatické deixe, duál jsme z kategoriálního paradigmatu vyloučili s odůvodněním, že komplex lze tvořit jen s jednou příklonkou, buď *jis* “ten”, nebo *du* “dva”. Vrat’me se k této záležitosti.

Senn (1929: L24) uvádí emfatická paradigmata bez duálu, leč v pozdější práci (1966: §245), kde emfatické paradigma předvádí na vzoru *jisaĩ* ‘a on’, přidává osamělý tvar N//A DU *juõju* (MASC), *jiěji* (FEM). Předlohou mohl posloužit Jablonskis (1922: §85), který uvádí *tuõju*, *šiěji*. Tyto tvary jsou systémově logické: kladou nejprve lexikální jednotku se zdloženým alomorfem duálové koncovky, sc. MASC *-u* > *-uo*, FEM *-i* > *-ie*, a za ni tutěž jednotku s duálovou koncovkou krátkou, sc. MASC *-ju*, FEM *-ji*.

Vzato v celém kategoriálním rozsahu, tedy v SG a PL (odhlížíme od N.SG), připomíná Sennovo paradigma (1929: L24; 1966: §245) deklinaci neslabičných kmenů *j-* (*t-*, *š-*) pomocí souboru kompositních zakončení (s patričným zapojením palatalizačního prvku). Právě tak věc charakterizuje i Jablonskis (1922: §85). Ten žádné příklady nedává, zato upozorňuje na rozdíl «v přízvuku», což dokládá odlišnou intonací: kde kompositní adjektiva mají akút, tam naznačuje cirkumflex (sama poloha přízvuku se nemění). Intonační rozdíl uvádí i Senn, a to se zvláště nejednotností: zakončení I.SG FEM a A.PL FEM klade akútová (jak to má náš výklad podaný zde v 7.1 a shodný s podáním DLKG §806), leč zakončení I.SG MASC a A.PL MASC dává cirkumflexová, ačkoliv jde o morfy se stejnou slabě ikonickou strukturou (2.1).

Cirkumflex v Jablonského i Sennově popisu odpovídá cirkumflexu absolutních oxyton, jež končí na zdložený alomorf, cf. I.SG MASC *tuõ*, *juõ*, A.PL MASC *tuõs*, *juõs*, a která za onen zdložený alomorf mohou ještě přibrat morf pomocný, cf. N//A.PL MASC *tuõdu*, *juõdu*. A právě s ohledem na tento cirkumflex pokládáme Jablonského (a Sennovy) tvary I.SG MASC *juõju*, N.PL MASC *jiěji*, A.PL MASC *juõsius* (v protikladu ke kompositním zakončením *-úõju*, *-iěji*, *-úõsius*) za systémové prvky relativně nové, vytvořené morfologickou kondensací z moderních podob *juõ*, *jiě*, *juõs*. Totěž soudíme o Sennových duálech N//A MASC *juõju* (tvar homonymní s I.SG MASC, což je obecná záležitost deklinačního systému, cf. 2.1) a N//A FEM *jiěji* (tvar homonymní s N.PL MASC, nemůže-li se projevit jemný rozdíl v prosodických charakteristikách, cf. 2.2).

Rozdílný popis intonací, jak je podávají DLKG a Jablonskis, i nejednotnost Sennova popisu zřejmě odrážejí faktické kolísání intonací v litevštině XX století. O akútových intonacích, jak je předepisuje DLKG (§806), a k nimž se přiklání i náš popis, netvrdíme, že jsou výsledkem historické kontinuity archaických akútů. Jsou to tvary zvolené soudobou spisovnou normou mezi jinými možnými a zvolené tak, že zapadají, či aby zapadaly do jisté perspektivy historické kontinuity.

Uvědomme si rozdíl v systémovém postavení kompositní deklinace běžných adjektív a emfatické deixe zvláštních prónómin. Kompositní zakončení představují alternativní soubor morfů, jež se připínají za kmen místo nepříznačkových koncovek. Deklinačních typů podle příznakových zakončení je výrazně méně než deklinačních typů podle nepříznačkových koncovek; ne každé zakončení se dá vykládat jako morfové prodloužení či rozšíření koncovky, kterou v příslušné morfématické kategorii funkčně nahrazuje. Právě toto oddělení umožňuje podržet v kompositních zakončeních vnitřní strukturu nijak nesouvisející s vnitřní strukturou koncovek. Naopak deiktické komplexy se mnohem snáze propůjčují interpretaci, jako by šlo o aktuální morfologické kondensáty tvarů schopných samostatného syntaktického života, takže koncovka simplexu má vliv na vnitřní strukturaci zakončení komplexu. Speciálně to platí i pro cirkumflex vzniklý metatoní akútu.

Poučné je zde srovnání s koncovkami konjugačními. U těch rozlišujeme dva soubory: nepříznačkové s (obecně) krátkými alomorfy a příznačkové se zdlouženými, pokud za nimi následuje zvrtný morf *si*. Krátké alomorfy nemají žádnou intonaci, příznačkově zdloužené mají intonaci akútovou. Tam, kde se akút nemá s čím srovnávat, protože je slabika bud' (před *si*) dlouhá akútová, nebo (bez *si*) krátká, vůbec neintonovaná, zůstává akút akútem — a my v něm vidíme stopu historické kontinuity archaických akútů. Zato tam, kde nepříznačková paradigma mají z vnitřních důvodů koncovky dlouhé (1.SG *-au*, *-j-au*, 2.SG *-ai*, *-ei*), je situace jiná: příznačková koncovka vypadá jako nepříznačková s adjunkcí morfu *si*. A protože nepříznačková koncovka (bez *si*) má intonaci cirkumflexovou (historicky-vývojově to vykládáme tak, že výchozí akút podstoupil metatonii, aby se udržela délka, cf. II/3.1.6), přebírá cirkumflex i koncovka příznačková (se *si*), ačkoliv v historické perspektivě nic nebránilo tomu, aby tam původní, archaický akút zůstal.

7.4 Sémantika kompositních typů

V oddíle 4.4 i v kapitole 5 jsme vyložili, že bohatství deklinačních typů představuje významný slovotvorný potenciál, přičemž míra jeho využití může sloužit jako charakteristika konkrétního jazyka: litevština využívá slovotvorby konversí mnohem víc než čeština. V oddíle 7.2 jsme ukázali, že kompositní skloňování počet deklinačních typů radikálně snižuje. To samozřejmě znemožňuje slovotvorné využití. Nevzniká tím v abstraktním systému litevského jazyka rozpor?

7.4.1 Musíme vyjít od sémantiky kompositních tvarů. Užívají se atributivně a v protikladu ke tvarům simplexovým značí “takový, že se vlastností výchozího simplexu liší od ostatních” (a to bez ohledu na skutečnost, zda i ti onu vlastnost mají), jinak řečeno “nositel vlastnosti *par excellence*”.

Vzorové využití nachází v jazykové nomenklatuře. Pojmenování *Vytautas Didysis* ‘Vytautas (Witold) Veliký’ vyjadřuje, že onen panovník svou velikostí vynikal nad ostatní, aniž těm velikost upíráme (naopak právě jejich velikost zvětšuje velikost Vytautovu); *Zigmantas Senasis* ‘Zikmund Starý’ byl mezi mnoha litevskými panovníky téhož jména nápadný tím, že vládl ještě ve velmi pokročilém věku; *Mikalōjus Radvilā Juodasis* ‘Mikuláš Radvila (Radziwiłł) Černý’ a *Mikalōjus Radvilā Rudasis* ‘Mikuláš Radvila (Radziwiłł) Ryšavý’ byli dva bratrance z téhož rodu litevských magnátů a pokřtění týmž jménem, které už jejich doba rozlišovala podle barvy vousů. Podobně *Juodōji Ančiā* a *Baltōji Ančiā* jsou dvě litevské řeky téhož jména rozlišené jako ‘Černá A.’ a ‘Bílá A.’, cf. čes. *Černá* vs. *Bílá Opava*. Odlišení může být jen implicitní: *Mažōji Lietuvā* ‘Malá Litva’ označuje historické území etnicky litevské, jež nikdy nebylo součástí Litvy coby státu, at' již velkoknížectví, či republiky, leč s nímž se vždy pocít' ovala kulturně-jazyková sounáležitost. Soustavně je tohoto prostředku využíváno v nomenklatuře vědecké, takže *baltāsis lokys* je ‘medvěd lední’, ad litteram “bílý” coby biologický druh, kdežto *baltas lokys* je ‘bílý medvěd’ coby jedinec, podobně *juodāsis gañdras* ‘čáp černý’ je biologický druh, kdežto *juodas gañdras* ‘černý čáp’ označuje čapího jedince, který je z jakéhokoliv důvodu černý.

Kompositní adjektiva se velmi snadno substantivizují, aniž se na jejich formálním paradigmatu cokoli mění: na Litvě teče řeka jménem *Šventōji* ‘Posvátná’, tabuizované výrazy jako “d’ábel” se opisují *piktāsis* “ten zlý”, *nelabāsis* “ten neblahý”.

Vytýkací schopnost kompositního atributu je přitom jen jednou položkou větší, trojčlenné škály pojmenovávacích prostředků, které sahají od aktuálních syntagmat až po složeniny; kompositní deklinace se tak funkčně setkává s kompositní slovo tvorbou. Vezměme substantíva *vařnas* ‘krkavec’ a *ùpè* ‘řeka’. Při determinaci adjektivem *júodas* – *juodà* ‘černý’ z nich můžeme vytvořit celkem tři pojmenovávací výrazy: 1° syntagma substantíva se simplexně skloňovaným adjektivem v přívlastku, sc. *júodas vařnas*, *juodà ùpè*; 2° syntagma substantíva s kompositně skloňovaným adjektivem rovněž v přívlastku, sc. *juodàsis vařnas*, *juodóji ùpè*; 3° kompositní substantívum mající v první složce kmen adjektiva, sc. *júodvarnis*, *júodupè*. Tento třetí druh v naprosté většině případů provází změna prosodické charakteristiky kmene, či deklinačního zařazení, cf. *júodas vařnas* (I, 2B) → *júodvarnis* (I.b, 1A), *juodà ùpè* (V, 1B) → *júodupè* (V, 1A).

Všechny tři výchozí lexémy, obě substantíva i adjektivum, jsou coby elementární pojmenovávací jednotky aktuálními položkami abstraktního systému jazyka. Pojmenování druhu 1° až 3° vycházejí z potence systému a vždy je lze textově aktualizovat v tom smyslu, že vytvoříme (dokážeme si představit) text, jenž příslušné výrazy obsahuje. V témže textu lze pojmenování druhu 1° a 2° následně zase deaktualizovat, totiž užít je bez přívlastku, a tak potlačit séma “černý”, zatímco pojmenování druhu 3° takto deaktualizovat nelze.

Tradiční pohled je však jiný: pojmenování 1° a 2° přijímá bez výhrad, kdežto pojmenování 3° uznává jen tehdy, je-li – v jakémkoliv definičním oboru – terminologicky zavedeno. Výraz *júodvarnis* najdeme ve slovnících, protože představuje terminologickou alternativu k výrazům *kranklÿs* a *vařnas*, jež všechny tři znamenají “krkavec” (*Corvus corax*).²⁰ Zato *júodupè* ve slovnících litevského jazyka nenajdeme, ačkoliv je doloženo mezi litevskými hydronymy jako vlastní jméno jisté říčky. I bez toponymických či jiných nomenklaturních opor bychom však měli umět vnímat kmenová komposita jako součást potence systému jazyka: (*juodà žémè* ‘černá země’ → *júodžémè* je banální terminologická “černozem”, kdežto (*juodà girià* ‘černý les’ → *júodgiriè*, kterou jsme si právě vymysleli po vzoru lexikograficky doloženého komposita *séngiriè* (← *senà girià* ‘starý les’), je poetický “černoles”, který si možná i říká o vtělení do nějakého budoucího textu.

Adjektiva se tradičně dělí na kvalitativní a relační. Relační odpovídají našemu deklinačnímu typu I.b’ – V a v litevských gramatikách (e.g. DLKG §654) se o nich tradičně tvrdí, že je nelze kompositně skloňovat, stejně jako se nestupňují a nemají adverbium. Tento názor nechceme nekriticky převzít a celou záležitost odkládáme do druhého svazku (IV/4).²¹ Zde

²⁰ Obdobně máme v češtině (*levhart*, *leopard*, *pardál*, *panter*) coby terminologické alternativy taxonomického druhu *Panthera pardus*. Diference uvnitř definičního oboru lexikálních jednotek (*kranklÿs*, *vařnas*, *júodvarnis*) se netýkají biologické taxonomie, nýbrž motivace pojmenování. Ta vychází od krákorání (*krañkia krañké krañkti* → *kranklÿs*), od podobnosti s vránou (*várna* → *vařnas*) nebo právě od černé barvy (*júodvarnis*). Biologickou taxonomií (kvůli které dokonce opouštíme naši grafiku latiny a píšeme *Corvus* místo *coruus*) motivujeme naopak soubor (*kranklÿs* “krkavec” (*Corvus corax*), *várna* “vrána” (*Corvus corone*), *kóvas* “havran” (*Corvus frugilegus*)) sestavený tak, aby jednotlivá litevská slova spolu morfologicky nesouvisela. Dodejme, že i litevský havran má k sobě terminologickou alternativu, a sice *kóvarnis* (< *kóva-varnis*), což je opět motivováno podobností s vránou.

²¹ Několik «výjimek», kdy se alespoň některá adjektiva kompositně skloňují, předvedeme za chvíli. Především je však nutné existenci a neexistenci zmíněných derivátů v litevštině překontrolovat alespoň tak důkladně, jak to pro češtinu udělal Jiří Marvan (1986, 2008).

pouze upozorníme, že když vágní vymezení «relační» upřesníme coby desubstantivní adjektiva odvozená sufixem *-in-* a přiřazená k typu **I.b^v – V**, můžeme ono tradiční tvrzení o nemožnosti kompositního skloňování přeformulovat do podoby lingvisticky přijatelnější. Použijeme též trojčlenné škály jako v předchozím úseku, jen místo determinace substantiva adjektivem půjde o determinaci substantiva substantivem. Vyjděme od jednotek *žēme* “zem”, *mēdis* “strom, dřevo” coby členů determinujících a *úoga* “malý plod, bobule”, *varlē* “žába” coby členů determinovaných. Z nich lze vytvořit: 1° syntagma s determinujícím členem v postavení rekčního přívlastku genitivního, sc. *žēmēs úoga*, *mēdžio varlē*; 2° syntagma s determinujícím členem coby relačním adjektivem v postavení kongruenčního přívlastku, sc. *žemīnē úoga*, *medīnē varlē* (oproti předchozímu případu je determinující člen morfologicky složitější, a tedy příznakovější); 3° kompositum mající v první složce kmen determinujícího členu, sc. *žēmuogē*, *mēdvarlē*. Vidíme, že v případě determinace substantiva substantivem stojí «relační» adjektivum, skloňované coby simplex, ve stejném postavení jako kompositní adjektivum při determinaci substantiva adjektivem (jsou to vždy přívlastky morfologicky příznakovější), takže příznakově kompositního skloňování už není zapotřebí.

Všechny tři druhy pojmenování jsou v potenci systému. Příklady jsme volili tak, abychom v případě 3° uspokojili tradiční pohled, jenž si žádá «skutečně existujícího slova»: “zeměplod” *žēmuogē* je prostě ‘jahoda’ (*Fragaria*), “stromožába” *mēdvarlē* zase ‘rosnička’ (*Hyla arborea*). Potíž spíš působí syntagmata 2° a 1°: výraz *žemīnē úoga* uvádí LKŽ (XX:350) jako regionální variantu k výrazu “jahoda”, výraz *žēmēs úoga* lze textově aktualizovat (lépe v plurálu) jako plody rostoucí při zemi v protikladu k plodům rostoucím na stromech; *mēdžio* a stejně tak *medīnē varlē* se běžně chápe jako žába dřevěná, ze dřeva vyřezaná, leč konkrétním textem lze oboje aktualizovat i jako pojmenování žáby “stromové”, totiž jakkoliv spojené se stromy či stromem (představme si třeba pohádku o kouzelné žábě žijící ve vykotlaném stromě).

7.4.2 Příznaková kompositní deklinace tedy dává adjektivům zvláštní vytýkáci funkci v pojmenovávacích syntagmatech. To je jistě odlišný způsob slovtvorby, než jaký umožňuje konverse mezi deklinačními typy. Podívejme se na jednotlivé typy blíže (cf. 4.3).

Typ **I^a – IV** je produktivní a početný. Obsahuje adjektiva morfologicky základní i odvozená. Kompositnímu skloňování zde nic nebrání. Základní adjektiva mají kmenovou charakteristiku 2A či 2B, takže při kompositním skloňování přecházejí na MOB, odvozená jsou odvozována (slabičnými) kmenotvornými sufixy a mají povětšinou charakteristiku 1A, jež vede na IMMOB.

Právě sufixové deriváty tohoto deklinačního typu vyvolávají otázku, proč je vzhledem k *akmuō*, *ākmen-* ‘kámen’ adjektivum *akmenīnis* ‘kamenný’ (**I.b^v**) «relační», kdežto *akmenīngas* ‘kamenitý’, *ākmeniškās* “jako kámen”, *akmenūotas* “posetý kameny” (vše **I^a**) nejsou, cf. Paulauskienė (1994:169–175). Syntagmata s kompositním adjektivem od nich možná jsou, e.g. *akmenīngasis laūkas* “to kamenité pole” (oproti jiným, úrodnějším), *akmenūotasis kēlias* “ta cesta posetá kameny” (oproti jiným, schůdnějším), *jōs ākmeniškōji širdis* “její kamenné srdce” (oproti jiným, která jsem snadno oblomil).

Typ **I.a^a – IV.a** se kompositnímu skloňování rovněž nebrání. Obsahuje uzavřený počet základních adjektiv (charakteristiky 2B, vzácněji 2A, což oboje vede na MOB), produktivitu mu zajišťuje odvozování superlativů (prosodicky 1A → IMMOB).

Superlativ je svébytný pojmenovávací prostředek, který rovněž vytýká vzhledem k vlastnosti výchozího adjektiva. Zdá se, že k jeho kompositnímu skloňování je málo

důvodů: klasické literární doklady substantivizují již simplex, e.g. *Apsaugok, Aukščiausi*,²² *tą mylimą šali* ‘Ochraňuj, Nejvyšší, tu zemi milenou’ (Maironis); spontánní úsus zesiluje superlatívy pomocí vytýkacího *pàts*, což spisovná norma kritizuje jako rusismus, e.g. *pàts aukščiausias kálnas* ‘ta vůbec nejvyšší hora’. Kompositně skloňovaný superlatív působí exaltovaně, cf. *màno mylimiausioji* ‘moje ze všech nejmilejší (nejzamilovanější)’, a vystupuje v exaltovaných invokacích, e.g. *Švenčiausioji Jėzaus Širdis* ‘Nejsvětější srdce Ježíšovo’, *Skaisčiausioji Mėrga Marija!* ‘Nejčistší Panno Marie!’. Vedle toho jej nalézáme v dobových názvech sovětských, Litvě nadřazených institucí, e.g. *Aukščiausioji Tarýba* ‘Nejvyšší Sovět SSSR’, *Aukščiausiasis Teismas* ‘Nejvyšší Soud SSSR’.

Typ **I.b^α** – **V** u svých tří základních adjektiv kompositní skloňování připouští, ba hojně používá. Místo kmene *didel-is* se přitom užívá kmene *did-is*, cf. *did-ysis*. Komparatívy, jež jediné zajišťují tomuto typu produktivitu, se kompositnímu skloňování nebrání, e.g. *aukštesnieji augalai* ‘vyšší rostliny’, *geresnėji žmonės* ‘lepší lidé’. Přestože koncovka N.SG MASC vykazuje vůči komparatívům prosodickou charakteristiku ɫ ∅, při kompositním skloňování přízvuk přijímá, cf. *aukštesnysis*, *geresnysis* (totéž ostatně předvádí dvojice *did-is* a *did-ysis*).

O typu **I.b^γ** – **V** se tvrdí, že kompositní skloňování nepřipouští. V části 7.4.1 jsme zdůvodnili, že již simplexní adjektivum funguje při determinaci substantíva substantívem stejně jako kompositní adjektivum při determinaci substantíva adjektivem. K typu **I.b^γ** – **V** patří výlučně kmeny odvozené, ne všechny jsou však odvozené od substantív — a právě mezi kmeny nesubstantívního původu lze kompositní skloňování – byt’ velmi omezeně – doložit.

Dobře je to doloženo u adjektíva *paskutinis* ‘poslední’. LKŽ (IX:498–500) uvádí výrazy *paskutiniuoju laikū* ‘poslední dobou’, *paskutiniōsiomis dienomis* ‘v posledních dnech’, ba dokonce i duál *iškrito tuodu obulu paskutiniuoju jau* ‘a spadly už i ty dvě poslední jablčka’. Samostatně žijí výrazy *iš paskutiniūju* ‘z posledních sil’, *paskutinióji* ‘poslední hodinka’. V této souvislosti je zvláštní, že u sémanticky blízkého slova *pirmutinis* ‘první, počáteční, přední’ nenajdeme v LKŽ (X:23) ani jediný doklad kompositního skloňování. K adjektívu *apatinis* ‘dolní, spodní’ cituje LKŽ (I:185) posměšný obrat *greitas kaip apatinysis girnų akmuo* ‘rychlý jak dolní kámen u žernovu’ (ten se netočí), zdá se však ojedinělý. Obdobně v rozsáhlém hesle *viršutinis* ‘horní, (s)vrchní’ (LKŽ XIX:638–640) nacházíme naprosto ojedinělý výskyt *velėna viršutinióji partrūko* ‘svrchní travní porost’ v textovém úryvku ‘...ta tráva, co rostla na povrchu, se probořila (a kůň i s vozem se propadli do rašeliniště)’.²³

²² Superlatívy se – historicky i regionálně – skloňují též podle typu **I.b^α**, tedy stejně jako komparatívy. Básník navíc užil zvláštní vokativní koncovky (jde o kontaminaci typů popsanou v 4.3.3). Mnohá vydání toto místo upravují do standardní podoby *Aukščiausias*.

²³ Zato pouze nepravou výjimku představuje příklad *medinóji ántis* (sīc! non *medinioji*) ‘Wildente’, který uvádí Senn (1929: L22 §7). Existuje sice relační adjektivum *med-in-is*, odvozené od *mėd-is* ‘dřevo, strom’, jež prvotně znamená ‘dřevěný, stromový’ a druhotně ‘lesní, divoký’ (cf. LKŽ VII:987₄, 988₃), leč Sennův příklad patří do hnízda jiného derivátu, *mėd-in-as* (2A, I^α – IV) ‘divoký, lesní’. LKŽ (VII:986₃) uvádí *mėdinas* coby žemaitický regionalismus a dokládá řadu výskytů kompositního skloňování, cf. *medinàsis balañdis* ‘divoký holub’, *oškà medinóji* ‘srna’, “divoká koza”, *vištà medinóji* ‘tetřev’, “divoká slepice”, *medinója* (sīc) *kiaulė* ‘divoká svině’. V této souvislosti pokládám za omyl, že LKŽ (VII:988₃) uvádí v hníždě *medinis* (1B, I.b^γ – V) vedle mnoha příkladů nekompositních, e.g. *medinis jáučias* ‘zubr’, “divoký tur”, *gaidys medinis* ‘tetřev’, “divoký kohout”,

Od typu I.b^β – V žádný doklad kompositního skloňování neznám a nevidím důvod očekávat.

Typ II^β – IV kompositnímu skloňování žádné překážky neklade. Rys $\eta \emptyset$, který vystupuje v N.SG (MASC&FEM) vůči některým lexikálním kmenům, nebrání přijímání přízvuku, cf. *sót-us*, *sót-i* → *sot-ùsis*, *soč-ì-óji* ‘syťý’.

To jediné adjektívum typu III^β – IV.b kompositní deklinaci nemá, spokojuje se s komplexem emfatické deixe v N.SG MASC, cf. *patsaĩ*. Zato agentivní participia, jež se všechna skloňují podle (III/I.b)^β – IV.b, využívají kompositní deklinace bez omezení, cf. *tiki* ‘věří’ → *tikintys žmónés* ‘věřící lidé’ → *tikintieji* ‘věřící’, *mìrè* ‘zemřel’ → *mirusys žmónés* ‘lidé, kteří zemřeli’ → *mirusieji* ‘zemřelí’.

Závěrem zdůrazněme, že indexy α , β , γ , jež jsme pro adjektíva zavedli v části 4.1.2, ztrácejí při kompositní deklinaci opodstatnění: všechna adjektíva (i participia) mají kompositní zakončení N.PL MASC *-ieji*[∅], D.PL MASC *-iesiems*[∅]. Je spíše s podivem, že nějaké pozůstatky výchozí různosti adjektívních typů při kompositní deklinaci vůbec zbyly, byť omezeny na N&A.SG MASC; svědčí tak o síle slovtvorného potenciálu oněch typů.

medinè katè ‘divoká kočka’, též jeden kompositní (a nepalatalizovaný!) příklad, sc. *veizèk*, *jau pylès medinosios* (sic!) *lek(ia)* ‘podívej, už letí divoké kachny’. Slovník upřesňuje, že citát je ze Salantai, okres Kretinga, tedy ze Žemaitška, odkud pochází i samo heslo *mēdinas* (ostatně i výraz *pylè* je žemaitšský ekvivalent aukštaitšského a spisovného *ántis* ‘kachna’).

Uzavřeme tedy, že od substantíva *mēd-is* existují dva různé deriváty, jeden «koncový», *med-in-is* (1B, I.b^γ – V), od něhož se dále nic neodvozuje, a to ani konversí ke kompositnímu skloňování, a jeden «nekoncový», *mēd-in-as* (2A, I^α – IV), s kompositním skloňováním dobře doloženým. (Stejně dvojice druhotných adjektív můžeme doložit i k jiným substantívům, e.g. *laikas* ‘čas’ → *laik-in-is* ‘časový’ vs. *laik-in-as* ‘dočasný’, *gāl-as* ‘konec’ → *gal-ut-in-is* ‘poslední, konečný’ vs. *gal-ūt-in-as* ‘definitivní’, cf. 5.2.6.) V jednom ze svých významů se koncové *medinis* setkává s nekoncovým *mēdinas*, a to ve vztahu obecné spisovné varianty (*medinis*) k regionální (*mēdinas*). Koncové *medinis* ke kompositnímu skloňování nekonvertuje, přestože je významem “lesní, divoký” dobře disponováno pro uplatnění terminologické. LKŽ přitom nedokládá kompositní tvary ani u obdobných slov *laukinis* ‘polní’, *naminis* ‘domácí’, *miškūnis* ‘lesní’, *lankinis* ‘luční’, jichž se též často užívá k upřesnění jmen rostlin a živočichů.